

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

Η Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα
του Φίλιππου Ηλιού και η έρευνα
ως πολιτισμικός λόγος

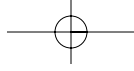
Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ του Φίλιππου Ηλιού εκδόθηκε τον Οκτώβριο του 1997 από τον Βιβλιολογικό Εργαστήρι του Ελληνικού και Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ). Οι αναλυτικές παρουσιάσεις που έγιναν από τότε, περιέγραψαν το περιεχόμενο του έργου και υπογράμμισαν ήδη την επιβλητική επιστημονική σημασία του όλου εγχειρήματος. Η δική μου πρόθεση είναι να αναζητήσω κάποιες επιπλέον παραμέτρους, οι οποίες έχουν σχέση με το γενικότερο ζήτημα της έρευνας και των ιστορικών σπουδών στην Ελλάδα. Και τούτο, γιατί πιστεύω πως η εργασία του Φίλιππου Ηλιού έρχεται σε μια κρίσιμη στιγμή κατά την οποία τα θεωρητικά ρεύματα που διατρέχουν το πεδίο της ιστορικής έρευνας μετατρέπουν πολλές φορές το πεδίο αυτό σε κινούμενη άμμο. Από αυτή την άποψη η *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα* αποτελεί έναν ισχυρό μοχλό, ο οποίος είναι σε θέση να ανασύρει στην επιφάνεια ζητήματα που έχουν εξαφανιστεί κάτω από το βάρος ακριβώς αυτής της κινούμενης άμμου, και να επαναφέρει στο κέντρο της συζήτησης την ιστορική έρευνα ως κατεξοχήν τρόπο ενέργειας, μέσα από τον οποίο αναζητούμε την αυτογνωσία μας.

Ένα σύνολο τάσεων οι οποίες διαπερνούν την επιστημονική παραγωγή –χωρίς να έχουν σχέση με μεθοδολογικό πλουραλισμό– δείχνει αν όχι ρητά, πάντως εκ των πραγμάτων, πως η σημασία της ιστορικής έρευνας, ως οργανικού τμήματος του πολιτισμικού γίνεσθαι, τείνει να συρρικνωθεί και να περιορισθεί στην αντίληψη ότι η έρευνα αυτή δεν συνιστά τίποτε περισσότερο από μια συσσώρευση δεδομένων. Η πιο ευδιάκριτη από αυτές τις τάσεις είναι το κυνήγι του θεωρητικού λόγου αποσπασμένου από τα ερευνητικά του ερείσματα. Το κυνήγι αυτό, της θεωρητικοποίησης της θεωρίας έχει βάλει σε δεύτερη μοίρα τον επίπονο ερευνητικό αγώνα που διεξάγεται προκειμένου να εντοπιστούν τα στοιχεία εκείνα της πραγματικότητας, με τα οποία θα συνδεθεί και θα αναμετρηθεί η θεωρία. Τα στοιχεία αυτά δεν μπορούν να είναι άλλα από τα προϊόντα της έρευνας. Η διόγκωση της σημασίας ενός αφηρημένου λόγου με τη συνεπακόλουθη χαλάρωση των δετήρων που συνδέουν τα θεωρητικά σχήματα με την ερευνητική υποδομή μπορεί να οδηγήσει στη διαμόρφωση μιας νέας ρητορείας και στην απαξιωτική στάση απέναντι σε ένα εγγενές στοιχείο της ιστορίας ως επιστήμης. Το στοιχείο αυτό είναι η τεχνική της. Και η τεχνική αυτή έχει στόχο να αναδείξει, μέσα από την προσέγγιση των πηγών, τους μηχανισμούς που οικοδομούν μια κοινωνία στο σύνολό της. Ο πολλαπλασιασμός των πηγών και των αντικειμένων που εξασφάλισε η διεπιστημονικότητα δεν άλλαξε σε τίποτα αυτή την αναγκαιότητα: την ισχυρή πρόσδεση

του ιστοριογραφικού λόγου στα υποστηρικτικά του στοιχεία. Η ρητορεία που μπορεί να πηγάσει από την ανερμάντιστη εφαρμογή θεωρητικών σχημάτων και η υποβιβαστική αντιμετώπιση της έρευνας, συνιστούν, πιστεύω, τους δύο νέους κινδύνους, οι οποίοι απειλούν την ιστοριογραφική παραγωγή τα τελευταία χρόνια. Τούτο, πιστεύω, πως οφείλεται σε λόγους και επιστημονικούς και ψυχοκοινωνικούς. Η απομάκρυνση από τις μεθόδους των κοινωνικών και οικονομικών επιστημών, η πιεστική παρουσία ορισμένων μεταμοντερνιστικών αντιλήψεων, η επεκτατική τάση των προσεγγίσεων που έρχονται από τη θεωρία της λογοτεχνίας, από τη γλωσσολογία, από την ανάδειξη των λειτουργιών του αυτονομημένου κειμένου, οδήγησαν πολύ συχνά σε αναζητήσεις κυρίως συστημάτων ιδεών, οι οποίες γίνονταν χωρίς ταυτόχρονη παρακολούθηση των κοινωνικών όρων που γεννούν τα συστήματα αυτά. Αυτό δεν σημαίνει πως οι παραπάνω μέθοδοι δεν φώτισαν πολλές πλευρές που είχαν σχέση κυρίως με την συγκρότηση ιδεολογιών και συμπεριφορών. Όμως, η έλλειψη της αναφοράς στους κοινωνικούς όρους, η οποία προκύπτει ακριβώς από την απουσία της έρευνας ή την επιπόλαιη προσφυγή σ' αυτήν, εξωθεί και το αντικείμενο έξω από το ιστοριογραφικό πεδίο. Γιατί όπως έλεγε και ο Lucien Febvre, «η ιστορία είναι εξ ορισμού κοινωνική στο σύνολό της». Η εξαφάνιση των κοινωνικών όρων αφαιρεί από την ιστορία το ζωτικό της χώρο. Εξάλλου, σχετικά με την χρήση της θεωρίας στην ιστοριογραφική διαδικασία και την έλξη που ασκεί στους ιστορικούς, πλανώνται δυο αιτήματα που προέρχονται κυρίως από τις άλλες κοινωνικές επιστήμες και είναι τα εξής: α) Η ιστοριογραφική σύνθεση πρέπει να παράγει θεωρία. β) Η ιστοριογραφική έρευνα πρέπει να δηλώνει τις θεωρητικές επιλογές που έκανε προτού ξεκινήσει. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται και μια αρκετά σοβαρή σύγκυση ανάμεσα στην ανάγκη ορισμού των εννοιών που μεταχειρίζεται ο ιστορικός, στην αναπότρεπτη ύπαρξη νοητικών εργαλείων που διαθέτει και που είναι προϊόντα του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζει και στην αγγελία του θεωρητικού του στίγματος.

Πιστεύω πως η ρητή διατύπωση των θεωρητικών επιλογών δεν βοηθάει σε τίποτα την επιστημονική διαδικασία και μπορεί να γίνει και τελείως ανούσια. Τα θεωρητικά σχήματα βοηθούν να κατανοήσουμε μια πραγματικότητα. Αν το σχήμα εφαρμόζεται, κατανοούμε με τους όρους του σχήματος. Αν δεν εφαρμόζεται, μπορούμε να κατανοήσουμε το τι συμβαίνει ακριβώς εξαιτίας της αναντιστοιχίας του σχήματος με την πραγματικότητα. Η θεωρία είναι εργαλείο που μπορεί να μας βοηθήσει να εισχωρήσουμε σε έναν κόσμο απο-

τελεσματικότερα προκειμένου να τον εξιστορήσουμε. Για να αποκτήσει ωστόσο υπόσταση η εξιστόρηση, χρειάζεται τους δυνατούς κρίκους που τη συνδέουν με τα θεμέλια της έρευνας.

Τα παραπάνω ζητήματα έχουν τεθεί με πολλούς τρόπους για συζήτηση κι ίσως να μην είχαν λόγο να ξαναεκτεθούν τώρα αν δεν διαφαινόταν τόσο καθαρά μία τάση επαναφοράς στο προσκήνιο κάποιων αντιλήψεων που είχαν αναπτυχθεί πριν από αρκετά χρόνια και σύμφωνα με τις οποίες η ιστορία είναι φτωχή σε έννοιες και οι άλλες κοινωνικές επιστήμες δε μπορούν να τη δουν παρά μόνο σαν δεξαμενή παραδείγματων και εμπειριών. Έχω την εντύπωση πως η άμυνα απέναντι σε αυτές τις αντιλήψεις αποτελεί επίσης μια από τις αιτίες της υπερβολικής ροτής προς το θεωρητικό λόγο και τον παραγκωνισμό της ιστορικής έρευνας.

Άλλοι λόγοι που έχουν σχέση με την μείωση της σημασίας της ερευνητικής υποδομής και ως εκ τούτου, τον περιορισμό της ερευνητικής δραστηριότητας από μέρους των ιστορικών και την προσφυγή στα θεωρητικά σχήματα, είναι οι εξής: α) Η κάμψη της γαλλικής ιστορικής σχολής είχε ως συνέπεια τον υποβιβασμό των ποσοτικών μεθόδων και των σειραικών αναλύσεων, οι οποίες να μεν εξακολουθούν να βρίσκονται στην πρώτη σειρά των τεχνικών αλλά έχουν χάσει την παλαιά αίγλη τους και έχουν πια να παλέψουν τόσο με τους νέους θεωρητικούς προσανατολισμούς που ανέφερα παραπάνω όσο και με τις γενικότερες συγκυρίες. Οι συγκυρίες αυτές αφορούν τη θεαματική απουσία της οικονομικής και κοινωνικής διάστασης από τα γενικότερα ιστοριογραφικά ενδιαφέροντα. Η περιγραφή κοινωνικών συνόλων με άλλα κριτήρια, εθνότητας, φύλου, θρησκείας κ.λπ. αναζητεί νέες μεθόδους προσέγγισης που έχουν σχέση με την ανάλυση των διαφόρων λόγων που αφορούν στα σύνολα αυτά και όχι με μετρήσεις. β) Η παλαιότερη γενεά των ιστορικών που υπηρέτησε την έρευνα και την αποκτάριση στην μεταδιδατορική Ελλάδα, πιέζεται από μια διεθνή βιβλιογραφία εκατονταπλάσια σε όγκο και σε ποικιλία θεωρητικών κατευνήσεων από ότι πριν μερικά χρόνια. Μεγάλος ο πειρασμός να ενδώσει κανείς στη συζήτηση ή έστω να την παρακολουθήσει, ελαχιστοποιώντας το χρόνο της ατομικής έρευνας. Άλλωστε η γενιά αυτή αρχίζει και έχει μια στοχαστική διάθεση, η οποία έρχεται μαζί με την ωριμότητα και η οποία την παρσούει προς τη διαμόρφωση ενός προσωπικού θεωρητικού λόγου. Παράλληλα, ας μη γελιόμαστε, υπάρχει και μια συσώρευση ερευνητικού κεφαλαίου, η οποία επιτρέπει την γρηγορότερη σύνθεση και την ευκολότερη επιπόνηση κάποιου θεωρητικού σχήματος. Η έρευνα, άλλωστε, προϋποθέτει καταβολή μεγάλης

ενέργειας, πολλού κόπου και μακρού χρόνου. Σε ανταπεύκει με μεγάλες απολαύσεις, όταν είναι νέος. Όταν περάσουν τα χρόνια, όλος αυτός ο κόπος που καταλήγει με την βία σε ένα ανάτυπο, φαίνεται πως δεν αντέχεται μέσα σε συνθήκες επιστημονικού και επαγγελματικού ανταγωνισμού και όταν οι συνάδελφοι των άλλων κοινωνικών επιστημών δημοσιεύουν, στο μεταξύ, τόμους. γ) Οι περισσότεροι ενεργεία ιστορικοί διδάσκουν στα πανεπιστήμια. Τα πανεπιστήμια εξακολουθούν να είναι κυρίως εκπαιδευτικοί θεσμοί και όχι ερευνητικοί. Η βασική δραστηριότητα που αναπτύσσεται είναι διδακτική και επομένως εντελώς διακριτή από την ερευνητική, αν όχι και αναίρετική. Η δημιουργία ερευνητικών προγραμμάτων, μεταπτυχιακών τμημάτων κ.λπ. δεν έχει, βέβαια, λύσει το ζήτημα ούτε στην ουσία του ούτε στο επίπεδο των εντυπώσεων. Όλη αυτή η δραστηριότητα δεν νομίζω να έχει συμβάλει στην αποκατάσταση, στην κοινή συμβίωση, της έρευνας ως πολιτιστικού αγαθού. δ) Ο ρόλος πολλών ιστορικών ως διανοουμένων, τους έχει οδηγήσει στην υιοθέτηση ενός λόγου, ο οποίος έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την συνολική ετοιμότητα με την οποία αποτιμούν την πραγματικότητα και προσπαθούν να παρέμβουν στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Είναι ένας λόγος που καθώς επιδιώκει να προσρμοστεί στις ανάγκες των μέσων επικοινωνίας αντικαθιστά, αρκετές φορές, την επιστημονική συνεκτικότητα με την παράθεση σχημάτων περιγραφικών και θεωρητικών.

Κι ένας τελευταίος παράγων που έχει σχέση με μια γενικότερη αβεβαιότητα ως προς την ιστορική έρευνα. Ο παράγων αυτός δεν αφορά τους ιστορικούς αλλά τη σημαντική αύξηση της παραγωγής ιστορικής λογοτεχνίας αφενός, και πολιτικών απομνημονευμάτων αφετέρου. Το ιστορικό λογοτεχνήμα βασίζεται σε μια παλιά παράδοση που πηγάζει από την ρομαντική διάθεση ενός κοινού να μετάρχει στα μυστικά ενός κόσμου που χάθηκε. Το πολιτικό απομνημονεύμα είναι επίσης μια παλιά παράδοση, η οποία ξαναζωογόνησε τα τελευταία χρόνια. Ηγέτες και παλιά στελέχη –κυρίως της αριστεράς, αλλά όχι μόνον– καταθέτουν την μαρτυρία τους για τις πιο πρόσφατες περιόδους της ιστορίας μας. Και οι δύο παραγωγές δημιουργούν πολλές φορές ένα κλίμα σύγχυσης περί του τι είναι η ιστορία. Η ιστορία είναι αφηγηματικός, και από αυτή την άποψη, λογοτεχνικός λόγος, αλλά δεν είναι λογοτεχνία. Επίσης, η ιστορία είναι πολιτικός λόγος αλλά σε καμμία περίπτωση δεν συσταά πολιτικό απολογισμό ή πολιτική προσέλευση.

Τα παραπάνω ζητήματα συνιστούν μερικές φορές αιτίες τριβής ανάμεσα στους επιστημονικούς χώρους. Η τριβή αυτή δεν πιστεύω πως είναι κάτι ανησυχητικό.

Οι επιστήμες του ανθρώπου αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο και όταν η μία αρχίσει να κινείται, αναγκαστικά επηρεάζονται και οι άλλες. Αυτό μπορεί να δημιουργήσει αναταραχές και δυσλειτουργίες σαν και αυτές που εξέθεσα. Στις δυσλειτουργίες αυτές έρχεται να απαντήσει το εκδοτικό γυγχείριο του Φίλιππου Ηλιού, το οποίο αποτελεί δικαίωση της ιστορικής έρευνας, με την έννοια της στέρεης αποκατάστασης των δεσμών της με τη συλλογική αυτογνωσία. Η αποκατάσταση αυτή επαναφέρει τη συζήτηση σε μια βάση κοινωνική χωρίς καθόλου να την απομακρύνει από τις νέες τάσεις της πολιτισμικής ιστορίας. Όμως, το πρώτο βήμα του γχειρήματος γίνεται μέσα από μια ποσοτική θέαση των πραγμάτων, μέσα από μια καταπληκτική δημιουργία σειρών με βάση το έντυπο και το σύνολο των διαδικασιών που αναφέρονται σε αυτό, είτε πρόκειται για το έντυπο ως αντικείμενο, είτε πρόκειται για το έντυπο ως φορέα κειμένων που μαρτυρούν για το γραπτό πολιτισμό μιας περιόδου. Η ογκώδης *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα* περιέχει πρόλογο επεξηγηματικό της χρήσης της (σελ. α' - κδ'). εισαγωγή για *Το ελληνικό βιβλίο στα χρόνια του νεοελληνικού Διαφωτισμού* (σελ. κε' - πγ'), το κυρίως μέρος με τους βιβλιογραφούμενους τίτλους που εκδόθηκαν από το 1801 ως το 1820, συνοδευόμενους -η ωραία έκπληξη- από τις φωτογραφίες των εξωφύλλων και πίνακες που διευκολύνουν σημαντικά τη χρήση του όλου έργου (σελ. 1-733). Είναι φανερό πως η φροντίδα του Φίλιππου Ηλιού για τον χρήστη του βιβλίου είναι αλληλένδετη με τη φιλοσοφία του γχειρήματος. Ο Φίλιππος Ηλιού δεν προσφέρει απλώς μια πηγή. Αναζητά και ο ίδιος μέσα από άλλες πηγές, όλα τα στοιχεία εκείνα που μπορούν να ανασυστήσουν το βιβλιογραφούμενο έντυπο στην ολότητά του και να το αποκαταστήσουν μέσα στην ιστορική του πραγματικότητα. Έτσι η *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα* δεν αναδεικνύει απλώς τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να ανασταθεί ένα σύμπαν, όπως οι, κατά τα άλλα χρήσιμες ως τώρα, βιβλιογραφίες. Η *Βιβλιογραφία* αποκαλύπτει η ίδια από μόνη της ένα σύμπαν. Και αν αληθεύει πως στην ιστορία, η αναζήτηση της πραγματικότητας σε οδηγεί απλώς στην πραγματικότητα που μάρτυρα, η πραγματικότητα που προβάλλεται μέσα από αυτό το έργο είναι τόσο πολυδιάστατη που τείνει να αναιρέσει και την διαδεδομένη αυτή παραδοχή.

Η ανασύσταση, λοιπόν, αυτού του σύμπα-
ντος, έτσι όπως διαμορφώνεται μέσα από
την καταγραφή της νέας μορφής επικοι-
νωσίας, που είναι το έντυπο, γίνεται προς
δύο κατευθύνσεις: Η μία έχει σχέση με τη
δημιουργία μεγάλων σειρών και η άλλη,
με την επεξεργασία των πληροφοριών
που αφορούν τον κάθε τίτλο ξεχωριστά.

Η δημιουργία μεγάλων σειρών, έτσι όπως προκύπτει από τη *Βιβλιογραφία* επιτρέπεται: α) Να απεικονιστεί η συγκυρία της παραγωγής του βιβλίου μέσα π.χ. από την παρακολούθηση της μείωσης και της αύξησης του αριθμού αντιτύπων β) Να απεικονιστεί η γεωγραφική κατανομή της παραγωγής του ελληνικού βιβλίου και να ιεραρχηθούν οι τόποι παραγωγής γ) Να ερευνηθεί η εξέλιξη της αισθητικής αντίληψης που προκύπτει από τον διάκοσμο, την τυπογραφική οργάνωση της σελίδας σε σχέση με την εικονογράφηση κ.λπ. δ) Να μελετηθούν οι κοινωνικές κατηγορίες που στρέφονται γύρω από το βιβλίο: εκδότες, τυπογράφοι, βιβλιοπώλες ε) Να μετρηθούν οι θεματικές μεταβολές του βιβλίου και οι μεταπολίσεις των εκδοτικών ενδιαφερόντων από συγκεκριμένους χώρους σε άλλους. Η σημασία της τελευταίας δυνατότητας είναι φανερή: Αν καταγραφεί η συνολική παραγωγή του βιβλίου, μπορούμε να εντοπίσουμε τις αλλαγές των ισορροπιών που επέρχονται ανάμεσα στις διαφορετικές κατηγορίες βιβλίων (θρησκευτικών, ιστορικών, επιστημονικών) και να μετρήσουμε το μέγεθος της διείσδυσης νέων ρευμάτων στ) Να αναλυθεί η κίνησή του ως εμπορεύματος: Η ζήτηση, ο αριθμός των αντιτύπων, οι επανεκδόσεις, ο αριθμός των συνδρομητών, όλα αυτά που μπορούν να μας ανοίξουν το δρόμο για μια ιστορία της ανάπτυξης ή των αναγνώστων ή και του βιβλίου πέρα από την ανάπτυξή του, ως συμβόλου κοινωνικής καταξίωσης. Δεν απαριθμώ, βέβαια, τις δυνατότητες που παρέχονται για την ανάλυσή του ως φορέα κειμένου – γλώσσα περιεχόμενο, κ.λπ. Θα ήταν άπειρες.

Η άλλη κατεύθυνση για την προσέγγιση της *Βιβλιογραφίας* είναι, όπως είπα πιο πάνω, η επεξεργασία των πληροφοριών που δίνονται για κάθε τίτλο ξεχωριστά. Παίρνω περίπου τυχαία, για παράδειγμα τη μετάφραση του βιβλίου του Cesare Beccaria, *Dei delitti e delle pene*, που έκανε ο Κораής και εκδόθηκε το 1802 στο Παρίσι με τον τίτλο «Περί αμαρτημάτων και ποινών». Οι πληροφορίες αφορούν πάρα πολλές πτυχές της έκδοσης και είναι αντλημένες από ποικίλες πηγές και και πρόκειται για ένα τίτλο που έχει βιβλιογραφηθεί συστηματικά και έχει χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα στις μελέτες για τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό. Από τα πολλά στοιχεία που καταγράφονται, αυτή τη φορά συγκρατώ την αφιέρωση: *Αγαθή Τύχη, τη νεοσυντάκτω των Επτά Νήσων Ελληνική Πολιτεία. Ο Μεταφραστής την βίβλον δια τα χρηστάς επιδίας ανέθηκε.* Η μετάφραση έχει γίνει από το 1797-1798 όπως μας πληροφορούν τα βιβλιογραφικά στοιχεία. Την εποχή, δηλαδή της *Αδελφικής Διδασκαλίας*. Όπως είναι γνωστό, στην *Αδελφική Διδασκαλία*, ο Κораής ζητάει από τους εμπόρους της Τεργέ-

στης να εκδικηθούν τον αυστριακό αυτοκράτορα που παρέδωσε το Ρήγα στους Τούρκους και να μεταφερθούν αυτοί και οι επιχειρήσεις τους στα Επτάνησα «όπου χωρίς κανέναν φόβον προδοσίας ευτυχώς και ελεύθεροι δύνανται να ζήσωσι». Νομίζω ότι θα ενδιέφερε να κοιτάξει κανείς από πιο κοντά αυτή την ιδέα του Κοραή να προτρέπει τους Έλληνες να εγκατασταθούν πολυάριθμοι στα Επτάνησα, την εποχή που μόλις τα έχει καταλάβει ο γαλλικός στρατός.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να επανέλθω στο αρχικό μου επιχείρημα για την σημασία της έρευνας, ως μοναδικού αντίδοτου στον κίνδυνο της θεωρητικοποίησης της θεωρίας, δηλαδή της θεωρητικής ρητορείας. Η *Βιβλιογραφία* του Φίλιππου Ηλίου υποστηρίζει το επιχείρημα σε δυο επίπεδα: ούτε η έρευνα μπορεί να συνιστά απλή συσσώρευση δεδομένων, ούτε ο θεωρητικός λόγος μπορεί να κατασκευάζεται χωρίς δεδομένα. Με αυτό τον τρόπο συλλαμβάνει την ιστορική πρακτική στην ολότητά της και αποκαθιστά την έρευνα στην ιδιότητά της ως διαδικασία πολιτισμού εσάς.

